

2. Словарь русского языка: в 4 т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; под ред. А. П. Евгеньевой. – 4-е изд., стер. – М. : Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999. – 4 т.
3. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз.; гл. ред. В.И. Чернышев. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1948–1965. – 17 т.
4. Шуба, П.П. Прыназоўнік у беларускай мове / П.П. Шуба. – Мінск: БДУ імя У. Леніна, 1971. – 224 с.

МНОЖНАЛІКАВЫЯ СУБСТАНТЫЎНЫЯ НЕАЛАГІЗМЫ Ў ГРАМАТЫЧНАЙ СІСТЭМЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

SUBSTANTIVE NEOLOGISMS PLURALIA TANTUM IN THE MODERN BELARUSIAN LANGUAGE GRAMMATICAL SYSTEM

A.B. Семянькевіч

O.V. Semenkevich

Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт
Мінск, Беларусь

Minsk State Linguistic University
Minsk, Belarus

E-mail: oksana-bel@inbox.ru

Множналікавыя назоўнікі застаюцца актуальным аб'ектам граматычных даследаванняў, нягледзячы на працяглую і паспяховую гісторыю вывучэння. Абумоўлена гэта тым, што лінгвісты так і не прыйшлі да адзінства ў поглядах на прыроду феномену *pluralia tantum* (далей *plt*), на яго ўзаемадзеянне з лексічнай семантыкай, на месца плюратываў у катэгорыяльнай сістэме субстантыўнага ліку. Некаторыя мовазнаўцы лічылі гэты лексіка-граматычны клас анамальнай, перыферыйнай і непрадуктыўнай граматычнай з'явай і нават выводзілі за межы сістэмы катэгорыі ліку [1, с. 391]. У нестандартнасці і асістэмнасці назоўнікаў *plt* лінгвісты бачылі аснову іх рэліктавасці і непрадуктыўнасці. Напр., А.В. Ісачанка пісаў, што “разрад *plt* у рускай мове амаль непрадуктыўны” [2, с. 81], а А.Н. Собалеў мяркуе, што “цалкам магчымымі ўяўляюцца прыватныя славянскія сістэмы, у якіх мадэль *plt* была б шляхам сінгулярызацыі зведзена да мінімуму ці знікла зусім” [3, с. 112]. Аднак нашы назіранні дазваляюць не пагадзіцца з такім бачаннем перспектывнасці гэтага лексіка-граматычнага класа. Аналіз беларускіх множналікавых назоўнікаў паказвае, што гэты клас субстантыўнай лексікі не толькі не “зводзіцца да мінімуму”, але і актыўна папаўняецца новымі адзінкамі. Лексічны склад любой мовы сілкуецца з двюх асноўных крыніц:

новаўтварэнняў на базе ўласных рэсурсаў і запазычанняў, аформленых па словаўтваральных і граматычных законах мовы-рэцыпіента. На сучасным этапе развіцця мовы, калі “беларускі лексікон перажывае сапраўдны словатворчы бум” [4, с. 346], актыўна папаўняецца новымі адзінкамі і клас *plt*. Па падліках аўтараў манаграфіі “Дынаміка літаратурнай нормы сучаснай беларускай мовы”, у слоўніках беларускіх лексічных інавацый зафіксавана 45 множналікавых назоўнікаў [4, с. 78]. Мы выбралі з беларускіх слоўнікаў неалагізмаў усе назоўнікі, якія маюць памету *толькі мн.* ці *адз. няма* і прааналізавалі іх паводле семантычных, марфалагічных і словаўтваральных характарыстык (даследаванне праведзена на матэрыяле аўтарскіх слоўнікаў: Шчасная, К.Д. “Слоўнік новай і актуальнай лексікі” (2012), Уласевіч, В.І. “Слоўнік новых слоў беларускай мовы” (2009). Улічваючы, што ў беларускім мовазнаўстве фіксацыя інавацый наладжана недастаткова адэкватна, мы прыцягвалі да аналізу і тыя лексемы, якія суб’ектыўна лічым новымі).

Большасць з выбраных назоўнікаў складаюць запазычанні. Аналіз неалагізмаў-плюратываў у аспекце прадметна-тэматычнай тыпалогіі, камунікатыўнай запатрабаванасці і ступені адаптаванасці выявіў наступныя заканамернасці. Найбольшую дынаміку выяўляюць запазычанні з канкрэтна-прадметным значэннем. Канкрэтная лексіка ўтварае такія ж актуальныя тэматычныя групы, якія характэрны для ўсіх новых запазычанняў. Найперш гэта назвы страў і прадуктаў харчавання, напр.: *мюслі, прэсервы, равіёлі, хачапуры, пачулі, чыпсы, суслі, снэкі, сушы, сушымі, вон-тон, норы, сурымі*. Большасць пералічаных назоўнікаў марфалагічна не адаптавалася з прычыны фанетычнай экзатычнасці або (і) функцыянальнай неактыўнасці. Сведчаннем гэтага з’яўляецца іх арфаграфічная, акцэнталагічная і граматычная варыянтнасць, якую фіксуюць лексікаграфічныя працы. Граматычная нестабільнасць у той ці іншай ступені з’яўляецца характэрнай рысай усіх запазычанняў, на што ўплывае цэлы спектр фактараў, але ў класе множналікавых субстантываў яна выўляецца найбольш выразна. Плюральнае лікавае афармленне назваў прадуктаў і страў выклікана дэнататывай множнасцю аб’ектаў наймення, пераважным ужываннем у зборна-рэчывых кантэкстах. Аднак у кантэкстах з указаннем на колькасную ці якасную вызначанасць аб’екта, некаторыя з пералічаных назоўнікаў могуць ужывацца ў форме сінтаксічнага адз. л. з ваганнямі формы роду. Уплывае на марфалагічную адаптацыю і нацыянальна-культурны кампанент значэння запазычанага слова. Напрыклад, слоўнікі прэзентуюць лексему *снэкі* як *plt*. Англіійскі назоўнік *snack* мае поўную парадыгму (*snack – snacks*) і абазначае як

прадукт для лёгкай закускі, так і сам працэс яго ўжывання. Аднак у розных народаў вельмі розныя прадукты абазначаюцца паняццем *снэкі*. Рухомасць аб’ёму семантыкі гэтага запазычання ў беларускай мове абумоўлена высокай дынамікай інтэграцыйных працэсаў на рынках прадуктаў харчавання і ў сродках камунікацыі. Спачатку *снэкамі* называлі закускі кшталту чыпсаў, арэшкаў, папкорну і пад. Плюральная форма назоўніка *снэкі* падтрымлівалася недыскрэтнасцю рэчыўнага рэфэрэнта. Аднак паступова *снэкамі* сталі называць любыя прадукты, якія ўжываюцца паміж асноўнымі прыёмамі ежы. Дыскрэтны кантэкст стварыў ўмовы для ўжывання гэтага назоўніка і ў форме адз. л.

Другой па колькасці адзінак групай канкрэтных плюральнааформленых новых запазычанняў з’яўляюцца назвы адзення і абутку, напр.: *стыкіні, стрынгі, слаксы, легінсы, джэгінсы, бойфрэндзы, кюлоты, мантаны, тайтсы, чынас (чынасы), слаксы, хіпстары, джогеры, танга, бразільяна, капры, батыльёны*. Як бачна з прыкладаў, самай шматлікай па колькасці адзінак з’яўляецца тэматычная група назваў адзення, якое надзяваецца на ногі. Множналікавая форма (у флексійна не адаптаваных лексем выражаецца сінтаксічна) абумоўлена намінацыйным стандартам – у беларускай мове такія назвы маюць толькі плюральную форму (выключэнне складае толькі нескланяльны назоўнік *трыко*, але і ён мае некадыфікаваны множналікавы варыянт). Назвы гэтага віду адзення з’яўляюцца самай дынамічнай лексічнай групай беларускіх рlt, што абумоўлена іх камунікатыўнай запатрабаванасцю і развіццём фэшн-індустрыі. Што датычыцца назваў абутку, то пералік варта было б дапоўніць такімі лексемамі, якія яшчэ не паспелі трапіць у слоўнікі інавацый (напр., *адзідасы, брогі, оксфарды, дэрбі, лоферы, эспадрылы*). Назвы абутку лінгвісты адносяць, як правіла, да плюральна арыентаваных субстантываў, аднак нашы назіранні паказваюць, што новыя запазычанні не ўжываюцца ў дыстрыбутыўных кантэкстах, бо функцыянальна запатрабаваным з’яўляецца якасны (від абутку) кампанент іх семантычнай структуры. Пералічаныя назвы адзення і абутку можна аднесці да ліку т. зв. “модных” слоў, ужыванне якіх маркіруе носьбіта як абазнанага ў гэтай галіне. Прысутнасць рlt сярод такіх слоў толькі пацвярджае наш тэзіс аб іх перспектыўнасці. Астатнія канкрэтныя запазычанні не ўтвараюць рэгулярных, адкрытых для запазычання тэматычных груп: *таро, канзашы, ралеты, нунчакі, гайды, графіці, дрэды, слап-скейты* (разм. *слапы*).

Нязначную колькасць складаюць адзінкі (прычым выключна англіцызмы) абстрактнай семантыкі, якія называюць рэаліі сацыяльна-палітычнага жыцця грамадства. Як правіла, яны з’яўляюцца

варварызмамі, бо маюць сінонімы ў беларускай мове: *медыя, мас-медыя (масмедыя), праймерыз, кукі*.

Значна пашырылася ў апошнія два дзесяцігоддзі кола плюратываў з запазычанымі прэфіксоіднымі элементамі, напр.: *анты- (антылюдзі); відэа- (відэаданья); квазі- (квазігрошы); еўра- (еўравыбары); мета- (метаведы); метэа- (метэаданья, мэтэаўмовы); міні- (міні-лыжы, міні-шорты); мікра- (мікрашалі); мульты- (мультымедыя); тэле- (тэледабаты); тэрма- (тэрмабігудзі); нана- (нанамеры); супер- (супермультывітаміны); анлайн- (анлайн-матэрыялы, анлайн-навіны)*.

У выніку дзеяння пурыстычных тэндэнцый у сучаснай беларускай мове застаецца адчувальным уплыў польскай і украінскай (у меншай ступені) моў. Актуальнымі сталі словы *стасункі, варункі, узаеміны, народзіны, перапросіны*. Утвырыліся новыя сінанімічныя рады, напр., *узаемаадносіны – узаемастасункі – узаеміны*. У рэчышчы тэндэнцыі нацыяналізацыі павялічваецца прадуктыўнасць некаторых словаўтваральных мадэлей, уласцівых плюратывам. У першую чаргу трэба адзначыць аддзяслоўныя назоўнікі на *-ін(ы)*: *народзіны, запросіны, адыходзіны, расходзіны, адведзіны, дагледзіны, дакладзіны, выправіны, даручыны, змовіны, закладзіны, замовіны, дамовіны, памовіны, паховіны, пацвердзіны, праводзіны, уважскрасіны*; з нулявым суфіксам: *вымогі, склізы, вышукі, перамовы*; з суфіксальным элементам *-к-*: *вітанкі, спадкі ‘наступствы’, паследкі*. Некаторыя плюральнааформленыя дэвербатывы ўступаюць у канкурэнтныя адносіны з аднакаранёвымі адзіночналікавымі, утвараючы словаўтваральныя варыянты: *запросіны – запрашэнне, адведзіны – адведванне, паховіны – пахаванне*. Самую высокую ступень канкурэнтаздольнасці выяўляе плюратыў *народзіны*. Далёка не ўсе з пералічаных назоўнікаў варта лічыць моўнымі інавацыямі. У большасці выпадкаў яны з’яўляюцца ранейшымі моўнымі здабыткамі, якім непаўнаватасная ўзуальная рэальнасць не дала магчымасці адстаяцца ў мове.

Прадуктыўным застаецца і спосаб утварэння складаных плюратываў, напр.: *пенашпалеры, лыжаролеры, наркадолары, ЧМ-ваганні*. Высокую дынаміку некаторых плюральных кампазітаў можна прасачыць на прыкладзе намінацый з другой часткай *-курсы*. З развіццём тэхналогій і ўзроўню адукацыі сталі неактуальнымі саветызмы *арткурсы, радыёкурсы, педкурсы*, затое ўзніклі *інтэрнэт-курсы, ІТ-курсы, анлайн-курсы, стрымтыз-курсы*.

Працягваецца тэрмінаўтваральная традыцыя выкарыстоўваць множналікавыя назоўнікі ў якасці назваў класаў у галіне заалогіі,

біялогіі, хіміі, геалогіі, фізіялогіі і інш., напр.: *аўтабразанты, антыпірэтыкі, біярэсурсы, кераміды, ліпіды, энзімы* і інш.

Зафіксаваны і новыя множналікавыя субстантываты, якія называюць сукупнасць асоб, напр.: *апытаныя, карычневыя* (па мадэлі *дамашнія, прысутныя*) і назвы грашовых выплат, напр.: *падарункавыя, крэдытныя* (па мадэлі *сутачныя, пад'ёмныя*).

Такім чынам, аналіз прыкладаў паказвае, што беларускія множналікавыя назоўнікі з'яўляюцца стабільным, дынамічным і перспектыўным лексіка-граматычным класам. Стабільнасць гэтага лексіка-граматычнага класа абумоўлена дзеяннем выпрацаваных у мове дэрывацыйных механізмаў, у межах якіх дзейнічаюць таксанамічныя намінацыйныя стандарты лікавага афармлення назоўнікаў. Аднак ступень стабільнасці і дынамічнасці ў розных лексіка-тэматычных групам неаднолькавая, што дэтэрмінуецца экстаралінгвістычнымі фактарамі.

ЛІТАРАТУРА

1. Реформатский, А.А. Число и грамматика / А.А. Реформатский // Вопросы грамматики: сб. ст. к 75-летию акад. И.И. Мещанинова / Акад. наук СССР, Ин-т языкознания; редкол.: В.А. Аврорин., В.М. Жирмунский (отв. ред.) [и др.]. – Л.: М., 1960. – С. 384–400.
2. Исаченко, А.В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким: Морфология / А.В. Исаченко. – 2-е изд. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 880 с.
3. Соболев, А.Н. Славянские PLURALIA TANTUM. Проблема дефектной парадигмы / А.Н. Соболев // Южнославен. филолог. – 2005. – № 61. – С. 95–115.
4. Дынаміка літаратурнай нормы сучаснай беларускай мовы / [Н.П. Еўсіевіч; навук. рэд. В.П. Русак]. – Мінск: Беларус. навука, 2015. – 439 с.